

HEERSEN OF WELDOEN?

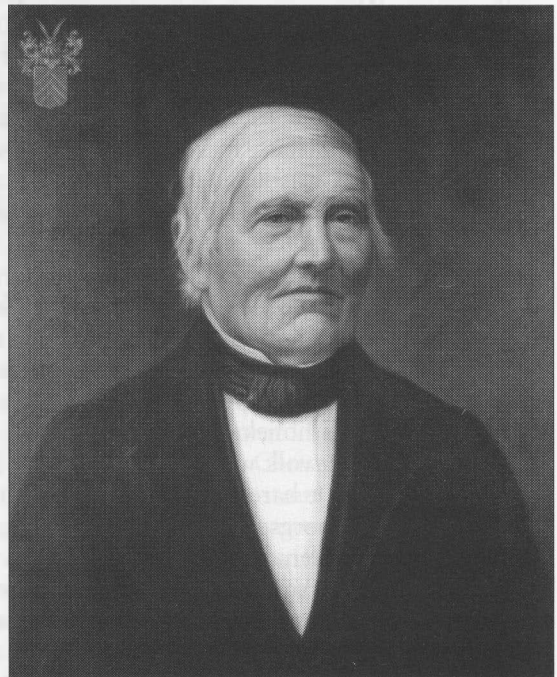
DE KERKELIJKE PATRONAGE VAN DE FAMILIE VAN DORTH TOT MEDLER, 1830-1890

M.J.F. Lindeijer S.J.

Twee eeuwen lang, ten tijde van de Republiek, hadden kasteelheren illegale priesters onderdak geboden en schuilkerken gesticht. Toen na 1795 het katholieke geloof weer openlijk beleden mocht worden, was de patronage door de adel niet langer noodzakelijk; anderen konden nu ook zorg dragen voor de kerkelijke gemeenschap. In de jaren 1830-1840 kwam het op verschillende plaatsen tot conflicten waarin de veranderde verhoudingen zichtbaar werden. In Hengelo stond Zeno baron van Dorth in het middelpunt van zo'n conflict. Het was de verdienste van zijn broers en zusters om in de daaropvolgende decennia in Hengelo en in Vorden te tonen dat er ook na het katholiek herstel nog plaats was voor adellijke patronage.¹

Zeno van Dorth en de kerk van Hengelo, 1838-1845

In zekere zin was Zeno baron van Dorth (1795-1886) een kind van de Revolutie. Hij werd niet geboren op het feodale huis Medler onder Vorden maar in de stad Zutphen, op 3 maart 1795, een maand na de installatie van het democratisch stadbestuur. Zijn ouders, Reinder van Dorth

*Zeno van Dorth tot Medler (1795-1886) door
J. Hendriks. Olieverf op doek.
Foto Iconographisch Bureau)*

¹ De geschiedenis van de kerkelijke patronage van de katholieke adel in Gelderland in de 19de eeuw moet nog geschreven worden. De voorgeschiedenis vindt men in: M.J.F. Lindeijer, *Tussen kasteel en kerk* (Doctoraalscriptie Nieuwe Geschiedenis K.U. Nijmegen, 1992). Als deelstudies met betrekking tot dit onderwerp kunnen genoemd worden: J.H. Breuking, 'Alexander W.J.J. van Hugenpoth tot Aerdt. Erfopperkerkmeester van de statie St. Martinus te Herwen en Aerdt', *Archief De Graafschap* 1975, 28-36, en M.J.F. Lindeijer, 'Alexander van der Heyden (1813-1879) en de kerk van Suideras', in: C.C.C.M. van Nispen tot Sevenaer, ed., *'t Suideras en zijn bewoners* (Zutphen 1994) 73-89. De geschiedenis van de parochies van Hengelo en Vorden is beschreven in resp.: H. van Onzen, *140 jaar parochiegeschiedenis H. Willibrordus Hengelo Gld.* (Hengelo, 1981) en M. Reinders, 'De kerken van Kranenburg', *Archief De Graafschap* 1971, 71-88. Voor dit artikel is vooral gebruik gemaakt van het Archief Aartspriesters Hollandse Zending (AHZ) in het Het Utrechts Archief (HUA), het archief van de parochie St. Willibrord te Hengelo (APH), het archief van de parochie St. Antonius van Padua te Vorden (APV) en het archief van de familie Van Dorth tot Medler in het Gelders Archief (GA).

tot Medler en Maria van Hövell tot Westerflier, waren naar Zutphen uitgeweken uit angst voor de oprukkende Franse legers. De vrees voor het nieuwe regime bleek voorlopig ongegrond, want oom Gerrit Willem van Lamsweerde werd als eerste katholiek sedert twee eeuwen tot burgemeester gekozen. In 1806 ging jonker Zeno op pensioonaat in Eindhoven, maar het leren verliep nogal moeizaam en in 1811 was hij terug op 't Medler. Hij kreeg nog wat privé-onderwijs, tot hij in mei 1813 werd opgeroepen als garde d'honneur in het leger van Napoleon. Hoewel Zeno zoals velen met tegenzin vertrok en nooit een slagveld van dichtbij zou zien, wordt in de familie nog altijd als een wapenfeit vermeld dat hij met eigen ogen Napoleon heeft gezien.

Het portret van Van Dorth op circa twintigjarige leeftijd toont een karaktervolle, wat hautaine jongeman die eerder terughoudend dan onbevangen de wereld inkijkt. In 1825 ging even het gerucht dat hij met een van de freules Van der Heyden tot Baak zou trouwen, maar het was broer Clemens die in 1831 met een van hen, Louise, in het huwelijk trad. 'Eene goede familie en veel geld', vond tante Van Lamsweerde. 'Ik denke nu dat weldra Zeno het goede voorbeeld [...] zal opvolgen.'² Pas twee jaar later was het zover: op 30 april 1833 vond op kasteel Ter Horst bij Loenen het huwelijk plaats tussen Zeno van Dorth en zijn tien jaar jongere achternicht Elisabeth Hacfort tot Ter Horst. Reinder van Dorth vond dat zijn zoons op stand moesten leven en liefst op een eigen landgoed. Hij verbond zich dus om de huur van een passende woning te betalen totdat Zeno hem zou opvolgen als heer van 't Medler. De keuze viel op het Meenink, een statig huis ten noorden van Hengelo (Gld.).

Een half uur gaans naar het zuiden, in de Keijenborg, lag de katholieke kerk, een zeventiende-eeuwse schuurkerk die zo bouwvallig was dat er nauwelijks meer vieringen gehouden konden worden. Lag het niet voor de hand dat Zeno van Dorth de traditionele rol van beschermheer op zich zou nemen? Zijn vader was in 1828 begonnen aan een nieuwe kerk in Vorden die nu haar voltooiing naderde, maar voor zo'n project beschikte de jonge baron niet over voldoende liquide middelen. De Voorzienigheid kwam hem te hulp in de persoon van de rijke mejuffrouw W.H. Christiaans uit Zutphen. Zij was door een dienstbode uit Hengelo attent gemaakt op de nood van de kerk aldaar en had zich bereid verklaard om fl. 18.000,- te schenken voor de bouw van een nieuwe kerk. Hierin werd zij aangemoedigd door Theodoor van Lamsweerde, een neef van Zeno die kerkmeester was in Zutphen. In september 1838 benaderden de twee neven de Gelderse aartspriester Terwindt met het voorstel om een kerk te bouwen, niet in de Keijenborg maar in Hengelo, met een bijkerk in Zelhem. Of Van Dorth de kerk daarmee ook wat dichterbij het Meenink wilde halen is niet duidelijk. De gelovigen werden pas veel later, in mei 1839, door de neven geraadpleegd. Er was weinig sympathie voor het plan. Van de 251 katholieke gezinnen woonden er maar achttien in Hengelo en – aldus pastoor Berendsen – het volk was erg aan de oude plaats gehecht, temeer omdat hun hele familie daar begraven lag. De baronnen keerden met lege handen naar huis terug.

Terwijl de Keijenborgse kerkmeesters, twee welgestelde boeren, het protest tegen de verplaatsing organiseerden, benoemde Terwindt op 13 augustus 1839 toch maar een bouwcommissie, bestaande uit Van Dorth en een metselaar en twee boeren uit Hengelo. Pastoor Berendsen werd zowel door de baron als door de tegenstanders genegeerd; de laatsten zeiden hem zelfs in zijn gezicht dat het besluit niet van hem afhing en dat hij zich zou moeten schikken. Bevreesd voor onenigheid verschool hij zich achter de aartspriester, die op zijn beurt advies vroeg aan Rijkswaterstaat, die de bouw zou leiden. De zaak stagneerde volledig, ook in Den Haag waar de uiteindelijke beslissing genomen moest worden. Tot twee maal toe zond Zeno van Dorth een verzoek aan de Koning, maar pas op 12 januari 1841 kwam het besluit dat de nieuwe, door het Rijk gesubsidieerde hoofdkerk in Keijenborg moest komen; een eventuele bijkerk in Hengelo zou geheel voor eigen rekening zijn. Hengelo kon geen kerk betalen, dus laaide een nieuwe strijd op, die pas werd beslecht nadat mejuffrouw Christiaans in haar testa-

² Historisch Centrum Overijssel (HCO), Archief Huis (AH) Gnadenthal, Akten Nr. 95, M. van Lamsweerde- van Dorth aan R. van Dorth, 24 febr. 1831.

ment – vermoedelijk op aanraden van Van Lamsweerde – de fl. 18.000,- uitdrukkelijk voor de bijkerk bestemde. Op 28 juli overleed zij. Na nog wat onenigheid over de nieuwe pastorie (in de Keijenburg, maar mede gefinancierd door Hengelo) ging in mei 1842 de bouw eindelijk van start.

Zeno baron van Dorth nam de leiding, zonder aan het Keijenburgse kerkbestuur of zelfs maar aan zijn medecommissieleden verantwoording af te leggen. Liefst wilde hij zo spoedig mogelijk zijn eigen kerk hebben en eigen heer en meester zijn. Pastoor Berendsen raakte meer en meer overspannen, ingeklemd als hij zat tussen de bazige baron en de boze boeren van de Keijenburg, die hem beschouwden als een verrader. Een dag na de inzegening van de kerk, op 21 juni 1843, smeekte hij Terwindt om niet langer dienst te hoeven doen in Hengelo, maar tevergeefs. Wel kwam er een kapelaan om in Hengelo te assisteren en werd er – heel opmerkelijk voor een bijkerk – een apart kerkbestuur benoemd, vanzelfsprekend onder leiding van baron Van Dorth. Zijn eerste brief ging naar de aartspriester, en wel om te berichten dat hij als kerkmeester noch als privépersoon wilde meebetalen aan de pastorie in de Keijenburg. Zo nam Zeno zijn plaats in als beschermheer van de Hengelose kerk. Die plaats kwam hem rechtmatig toe, zo vond hij, en in die mening stond hij niet alleen.

In 1834 was er een nieuw reglement op het kerkbestuur gekomen waarin de kerkmeesters ondergeschikt werden gemaakt aan de pastoor, tot grote ergernis van de baronnen. Zeno's zwager Clemens van der Heyden van Suideras was direct afgetreden; neef Alexander van Hugenpoth tot Aerdt daarentegen wist zich nog jarenlang als opperkerkmeester te handhaven. Anders liep het met neef Theodoor van Lamsweerde. Enkele jaren na zijn verhuizing uit Zutphen en zijn aftreden als kerkmeester in 1838 werd hij voor de rechtbank gedaagd om zijn financiële administratie te verantwoorden. Het kwam zelfs tot een gijzeling, in januari 1849, die pas twee maanden later na een schikking werd opgeheven. Beschermheer kon men niet langer zijn op basis van titel en fortuin alleen; van de edelman werd tevens goed beheer verwacht en erkenning van het kerkelijk gezag, zoals Zeno van Dorth weldra tot zijn eigen schande moest bemerken.

Ook bij kerkmeester Van Dorth was financieel wanbeheer de druppel die de emmer deed overlopen. Behalve zijn voortdurende weigering om bij te dragen in de kosten voor de Keijenburgse pastorie, kwam in september 1843 uit dat hij de legaten van mejuffrouw Christiaans ten bate van de armen en van het onderhoud van de kerk in de bouw had gestoken. Toen hij daarop rekening en verantwoording aflegde, bleek er meer niet te kloppen. De baron hield vol dat hij 'altijd alle mogelijke vlijt en moeite [had] aangewend'³, terwijl pastoor Berendsen en het kerkbestuur moesten bekennen dat ze van de hele zaak niets afwisten. 'Zijn Edele was administrateur-kerkmeester, en aan wien heeft Zijn Edelen verantwoording gedaan? Aan niemand...'⁴ De poging van Zeno van Dorth om de schuld op de erven Christiaans te schuiven gaf hem enig respijt, totdat in juli 1845 ook vanuit het provinciaal bestuur de eis kwam dat de legaten volgens de wet zouden worden belegd. Werd het hem te benauwd in Hengelo? Feit is dat hij in november in stilte naar Doesburg verhuisde, zonder de aartspriester zijn ontslag aan te bieden of afrekening te doen. De aanmaningen van de burgemeester van Hengelo, als hoofd van de politie, werden in een oude krant naar het kerkbestuur doorgestuurd.

Wellicht met het oog op de kortstondige carrière van de baron als garde d'honneur schreven de kerkmeesters in mei 1846 aan Terwindt: 'De heer Van Dorth heeft de gemeente van Hengelo verlaaten evenals Napoleon Holland. Als alleenheerschende vorst heeft hij de leeden der commissie in alles miskend en naar eygen goeddunken en welgevallen gehandelt.'⁵ De aartspriester wist – en had steeds geweten – dat zij gelijk hadden, maar er was hem ook veel aan gelegen om op goede voet te blijven staan met baron Van Dorth en met de invloedrijke Gelderse adel in het algemeen. Hij beslechtte het pleit dus ten nadele van het kerkbestuur. In wezen doet het er niet toe, schreef hij hen in maart 1847, 'dat de heer Van Dorth zijne magtiging zou

3 HUA, AHZ, inv.nr. 1809, Z. van Dorth aan M. Terwindt, 20 okt. 1843.

4 Idem, r.k. kerkbestuur aan M. Terwindt, 17 mei 1846.

5 Zie noot 4.

[sic] te buiten gegaan zijn'; nu het geld in de kerk zit, is het kerkbezit en moet het door het kerkbestuur worden belegd.⁶ Zeno van Dorth was daarmee weliswaar uit de problemen, maar voor hem hoefde het niet meer, beschermheer zijn. Dat bleek toen hij in april 1849 zijn overleden vader opvolgde als heer van 't Medler. Reinder van Dorth was steeds de steun en toeverlaat geweest van de Vordense katholieken; ook in zijn testament had hij er nog royale voorzieningen voor getroffen. Zoon Zeno daarentegen hield zich vanaf zijn eerste dag op 't Medler verre van de kerk, zowel bestuurlijk als financieel.

Clemens van Dorth en de kerk van Hengelo, 1855-1875

Daarmee waren zowel de katholieke gemeenschap van Hengelo als die van Vorden voorlopig zonder adellijke patronage. In Hengelo duurde dat een tiental jaren, tot er plots hulp kwam uit een onverwachte hoek, namelijk van een broer van de 'alleenheersend vorst' Zeno van Dorth. Op een uur gaans ten oosten van de nieuwe kerk woonde op het landgoed 't Zelle het echtpaar Clemens van Dorth tot Medler (1797-1875) en Louise van der Heyden tot Baak (1798-1859). Gehuwd in 1831 hadden zij aanvankelijk als huurders gewoond op 't Elze bij Gorssel, eigendom van oom Gerrit Willem van Lamsweerde. Na diens dood in 1837 werd 't Elze verkocht, wat voor de vader van Clemens aanleiding was om een eigen huis te kopen voor zijn zoon. Het echtpaar zal hun oude huis ook graag verlaten hebben vanwege de droevige gebeurtenissen die er hadden plaatsgevonden. Reeds in de eerste jaren was gebleken dat Louise – zoals alle freules Van der Heyden – niet sterk genoeg was om gezonde kinderen ter wereld te brengen, wat had geresulteerd in een jong gestorven dochttertje en twee doodgeboren kinderen. Het echtpaar

Clemens van Dorth tot Medler (1797-1875) door J. Hendriks. Olieverf op doek. (Foto Iconografisch Bureau)

6 APH, map 'Documenten' II, M. Terwindt aan het r.k. kerkbestuur, 12 mrt. 1847.

Oude ansicht van huis 't Zelle. (Collectie auteur)

Van Dorth bleef dus kinderloos, en de gezondheid van mevrouw zou nooit meer echt herstellen.

Aangezien 't Zelle onder de parochie van Vorden viel en de bewoners hoofdzakelijk leefden van de toelage van hun respectieve ouders, was er de eerste jaren weinig reden of mogelijkheid om de helpende hand te bieden in Hengelo. Met de dood van papa Van Dorth in 1847 en van papa Van der Heyden in 1854 veranderde er veel, met name op financieel gebied: van de eerste erfden zij ruim fl. 100.000,- in onroerend goed en schuldvorderingen, terwijl het erfdeel van de tweede zelfs bijna fl. 140.000,- bedroeg. Daarmee konden de heer en vrouwe van 't Zelle zich tot de top veertig van de Gelderse welgestelden rekenen. Maar waarom besloten zij hun rijkdom te gebruiken om de kerk van Hengelo te helpen? Was het om de traditie van papa van 't Medler voort te zetten? Was het om de goede naam van de familie in Hengelo te herstellen, na de moeilijkheden die broer Zeno er veroorzaakt had? De vraag kan niet met zekerheid beantwoord worden, maar feit is dat Clemens van Dorth tot op de dag van vandaag in de familie voortleeft als een zeer gelovig en beminnelijk mens. Zijn karakter mag dus een eerste verklaring zijn waarom zijn naam vanaf 1856 regelmatig in de boeken van de Hengelose kerk verschijnt. In dat jaar – het jaar van hun zilveren huwelijk – schenken Clemens en Louise een zilveren ciborie, met in de voet de inscriptie 'Baron en Baronesse van Dort van Selle 1856'.

Hulp kon de katholieke gemeenschap van Hengelo overigens goed gebruiken. Bij de dood van kerkmeester H. Besselink in 1855 had de kapelaan slechts fl. 28,25 in kas gevonden. In voorgaande jaren had men zijn toevlucht moeten nemen tot het telen van aardappelen bij de kerk, voor de verkoop; pas het verhuren van de pastorie had geholpen om de begroting sluitend te krijgen. Een van de grootste posten was de jaarwedde van fl. 100,- aan pastoor Berendsen, ruim een vijfde van de totale uitgaven. Aangezien het aantal gelovigen dat behoorde tot de bijkerk inmiddels was gestegen tot over de vierhonderd, begon de behoefte aan zelfstandigheid steeds groter te worden, maar zou men ooit een eigen pastoor kunnen betalen? Wie het initiatief nam is niet bekend, maar uiteindelijk kwam het probleem bij baron Van Dorth op 't Zelle ter sprake. Clemens was in januari 1859 weduwnaar geworden. Een maand na het overlijden van Louise had hij aan een familielid geschreven: 'Ik ben God zij dank gezond, doch het onherstelbaar verlies dat mij getroffen heeft is mij steeds in gedachten, en meene mijne goede

vrouw nog altijd in haare ziekekamer te vinden. Als ik alle haare kledingstukken zie, schiet mij het gemoed vol en is mij allertreurigst.⁷ Met meer armslag om zijn zorg tot anderen uit te strekken, nam Clemens van Dorth nu de zaak van de Hengelose kerk ter hand. In tegenstelling tot zijn broer destijds liet hij zich niet in met het bestuur van de kerk, maar verklaarde zich bereid, medio 1861, om structurele steun te verlenen in de vorm van een jaarwedde van fl. 400,- voor een eigen pastoor (het Rijk vulde dit aan met eenzelfde bedrag).

Als bewijs van dank werd vervolgens door aartsbisschop Zwijsen aan baron Van Dorth het privilege verleend om de eerste pastoor aan te wijzen. De keuze viel op kapelaan Reigers van de Walburgiskerk in Arnhem, een keuze die zal zijn beïnvloed door Clemens' jongste broer Gijsbert, die sedert 1845 kantonrechter te Arnhem was. Het was althans Gijsbert die in oktober 1862 – de maand waarin de parochie van Hengelo officieel werd opgericht – aan zijn zuster Josephine in Vorden een typering gaf van de kapelaan. 'Wanneer Clemens dat zoeken wil', zo schreef hij, 'dan zal hij aan Reigers eenen vriend vinden en de gemeente zal eenen goede herder bezitten, zoo goed als zij dat maar verlangen kunnen, want hij is een beste goede man: van een edel en opgeruimd karakter, bekwaam en verstandig, zonder daarom in talenten uit te munten, en daarop kan eene gemeente als te Hengelo ook geene aanspraak maken. Ik durf pariëren dat zij te Hengelo na verloop van een jaar hunnen pastoor op de handen dragen zullen.'⁸ In twee zinnen had Gijsbert van Dorth daarmee het ideaalbeeld van de plattelandspastoor geschetst, zoals dat toen bewust of onbewust leefde bij de katholieke adel van Gelderland.

Wat wellicht nog het meest opmerkelijke is aan de patronage van baron Van Dorth van Zelle, is dat hij niet alleen geen parochiaan was van Hengelo, maar er zelfs niet ter kerke ging (overigens conform het kerkelijk recht). Zijn drie kinderen werden in Vorden begraven, zowel zijn vrouw als hijzelf ontvingen de ziekenzalving van de pastoor van Vorden, en aangezien er in de Hengelose kerkboeken geen melding wordt gemaakt van een eigen bank van 't Zelle, mogen we ervan uitgaan dat zij aanschoven in de vier banken die papa Van Dorth had gepacht in de kerk van Vorden. Weldoen, licht brengen zonder zichzelf erin te baden, was wat Clemens van Dorth kenmerkte. Behalve de fl. 500,- die hij in 1863 schonk voor de aanschaf van een nieuw orgel – zwager Ernest van der Heyden, eigenaar van het Hengelose landgoed Kervel, schonk eenzelfde som – vermeldt het parochieel memorieboek nog als giften een zilveren monstrans, liturgische gewaden, een kruisweg en een zilveren wierookscheepje. En toen in 1874 de grote klok barstte en vervangen moest worden, nam baron Van Dorth alle kosten voor zijn rekening, met de uitdrukkelijke wens 'onbekend te blijven'.⁹ De monstrans werd wel, zoals de ciborie destijds, opgesierd met een inscriptie, alsook met de familiewapens van Clemens en Louise en hun patroonheiligen. Het lijkt wat op het graveren van tafelzilver, maar terwijl de wapens en monogrammen op bestek vooral bedoeld zijn om de eigenaar aan te duiden, dienen de versieringen op liturgisch vaatwerk slechts om de schenker te commemoreren.

De bijdrage aan het orgel door Van der Heyden, die op Baak woonde, werpt overigens ook meer licht op het verschijnsel van de adellijke patronage. Wat voorop stond was niet in de eerste plaats de persoonlijke band met de geloofsgemeenschap, alswel de band van de landheer met zijn pachters. Dat blijkt ook uit het testament van Clemens van Dorth. Behalve de pastoor (de jaarwedde), de kerk en de armen van Hengelo werden met een legaat bedacht de armen van Keijenborg, de pastoor en de armen van Vorden, de kerk en de armen van Ruurlo, en de armen van Didam en Borculo. Als men deze lijst vergelijkt met die van zijn aanslag in de grondbelasting, dan wordt duidelijk dat de baron zich vooral verantwoordelijk voelde voor die plaatsen waar hij zelf bezittingen had en waar anderen nog niet in de nood hadden voorzien. De kerk van Vorden bijvoorbeeld was reeds royaal bedacht door zijn zuster Josephine, terwijl de pastoor, kerk en armen van Baak ondersteund werden door de Van der Heydens. Het was klaarblijkelijk niet gepast om als beschermheer op te treden als reeds een ander dit was, tenzij er grote uitgaven moesten worden gedaan (bijv. het orgel) en men bezit had in de streek. Blijft

7 HCO, AH Oldhagensdorp, inv.nr. 264, C. van Dorth aan E. van Middachten, 27 april 1859.

8 HCO, AH Gnadenthal, Akten Nr. 95, G. van Dorth aan J. van Dorth, 22 okt. 1862.

9 APH, 'Registrum Memoriale Parochiae' III, 11.

Josephine van Dorth (1800-1886) door H. Levigne. Olieverf op doek. (Museum voor Heiligenbeelden, Kranenburg)

staan, dat Clemens van Dorth in al zijn edelmoedigheid veel meer deed dan alleen zijn adellijke plicht. Terecht schreef pastoor Reigers dan ook dat de kerk van Hengelo door de dood van haar edele weldoener, op 9 maart 1875, een groot, ja onherstelbaar verlies had geleden.

Josephine en Theodoor van Dorth en de kerk van Vorden, 1856-1889

Problematischer lag de zaak in Vorden. In 1834 was er een nieuwe kerk gebouwd, op grond geschonken door Reinder van Dorth, die er fl. 1.500,- aan had toegevoegd als bijdrage in de kosten. Zes jaar later had hij nog op eigen kosten een katholiek kerkhof laten aanleggen, onder voorbehoud van eigendom en beheer zodat hij er desgewenst een tombe voor zichzelf en zijn familie op zou kunnen laten plaatsen. Aan het bestuur van de kerk had Van Dorth zich in het begin van de jaren 1830 onttrokken, wellicht vanwege het reglement van 1834, maar genereus was hij steeds gebleven, zoals ook mag blijken uit zijn testamentaire beschikkingen ten gunste van de pastoor en de 'r.k. armen van 't Medler en van Vorden'.

Het aanvullend testament van 12 augustus 1847, drie weken voor Reinders dood, is opmerkelijk in zijn vooruitziendheid. Allereerst beveelt de oude heer zijn kinderen ten eerste aan om ingeval de huidige kerk te klein mocht worden, een stuk grond voor nieuwbouw te schenken. Vervolgens voorziet hij dat 'mijne twee dochters, met name Josephine en Judith van Dorth, mogte inclineren voor het Klein Veldkamp, om zodoende nabij de kerk te zijn, daar te bouwen en gezamenlijk te wonen, en haar leven aldaar te eindigen'. In dat geval moet zijn oudste zoon Zeno, aan wie 't Medler wordt nagelaten, hun het genoemde goedje tegen taxatiewaarde verkopen.¹⁰ Uit de bepalingen spreekt onzekerheid, een bang vermoeden dat de eenheid en de kerkelijke gezindheid op 't Medler met de komst van de nieuwe heer gevaar zouden kunnen lopen. De affaire in Hengelo, nog maar twee jaar geleden, deed al niet veel goeds vermoeden, maar zelfs al zou Zeno de goedheid zelve zijn geweest, dan nog was het niet te verwachten dat

10 GA, AF Van Dorth tot Medler, inv.nr. 67, aanvullend testament R. van Dorth, 12 aug. 1847.

zijn twee ongehuwde zusters het hem in dank af zouden nemen dat zij na ruim veertig jaar het ouderlijk huis moesten verlaten om plaats te maken voor hun broer en schoonzuster met zes kleine kinderen. In 1846 had Reinder van Dorth nog kunnen schrijven over zijn verjaardag, waarbij alle kinderen – en naar goede gewoonte ook de pastoor – aanwezig waren voor het diner. Zo'n twintig jaar later, wanneer Gijsbert van Dorth de verloofde van zijn oudste dochter aan de ooms en tantes wil komen voorstellen, is er geen gezellige bijeenkomst meer op het stamhuis; Clemens, Zeno en Josephine worden elk afzonderlijk bezocht.

Reinder van Dorth overleed op 2 september 1847. Begin 1848 verhuisden Josephine van Dorth (1800-1886) en Judith van Dorth (1807-1853), niet naar Klein Veldkamp maar naar de Bult, een boerderij met herenkamer waar tot voor kort de verarmde katholieke jonkheer Ernest van Grotenhuis had gewoond. Zeno bleef tot de definitieve verdeling in april 1849 in Doesburg wonen, waardoor zijn zusters ruim de tijd hadden om iets nieuws te vinden. Het sterfhuis lijkt zolang bewaakt te zijn door hun eveneens vrijgezelle broer Theodoor van Dorth (1808-1863). In juni 1849 ging hij wonen op de karremansplaats de Halve Wientjesvoort, tegenover de Bult, die hij op naam en ten behoeve van zijn zusters had gekocht. Het perceel was bedoeld voor de bouw van een landhuis voor hen drieën. Medio 1852 konden zij de nieuwe Wientjesvoort betrekken, al zou Judith niet lang van het huis kunnen genieten: zij overleed in april 1853 aan een slepende ziekte en bijkomend verval van krachten. Na een periode van rouw werd de vervolmaking van het landgoed ter hand genomen: een koetshuis, een bouwhuis en een smedijzeren hek. Het ontwerp werd toevertrouwd aan een jonge, veelbelovende architect uit Roermond, Pierre Cuypers. Een jaar later, in december 1855, zou hij ook tekenen voor het ontwerp van de nieuwe katholieke kerk van Vorden.¹¹

De vraag die hier gesteld moet worden, is niet zozeer waarom Josephine van Dorth een nieuwe kerk wilde bouwen (de oude was te klein), alswel waarom het zo'n grote en kostbaar uitgevoerde kerk moest worden? Met 230 zitplaatsen en een bouwsom van fl. 55.000,- stak de nieuwe kerk hoog boven haar voorgangster van 1834 uit, die voor fl. 17.000,- was gebouwd. Alleen al het nieuwe hoogaltaar, exclusief tabernakel, kostte fl. 4.000,-, tegenover de fl. 650,- van het oude altaar. De familie-overlevering wil dat de freule Van Dorth zo verontwaardigd was over haar gedwongen vertrek van 't Medler, dat ze besloot om niets aan haar broer Zeno na te laten en alles te spenderen aan de kerk. Al is het zeker waar dat de verhoudingen nogal bekoeld waren na 1847, toch volstaat die brouille niet om de generositeit van de freule te verklaren. Dezelfde overlevering typeert haar in diverse geestige verhalen als zeer vroom, ernstig en wat naïef. Indachtig het voorbeeld van haar vader en met de ruime middelen die haar ter beschikking stonden uit zijn erfenis en uit die van haar zuster Judith, heeft zij ervoor gekozen om 'nabij de kerk te zijn', als gelovige en als weldoener. Haar generositeit tezamen met haar keuze van de vakman Cuypers maakten haar tot de eerste van de Gelderse adel die volop het esthetisch réveil van de Kerk bevorderde na het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in 1853. Pas ruim tien jaar later volgden zwager Alexander van der Heyden met de kerk bij 't Suideras en achterneef Frans van Hövell met de kerk bij 't Joppe. Wat wel voor de freule, de architect en iedereen in de Achterhoek duidelijk was, was dat het 'haar kerk' was, 'de kerk van de freule Van Dorth'.¹² Boven de kerkdeur kwam het familiewapen en een stichtingstekst met haar naam; in het middenvenster van het priesterkoor kwam een gebrandschilderde afbeelding van Josephine, Judith en Theodoor neergeknield in stil gebed en hun kerk aan God opdringend.

Met de bouwwerkzaamheden en het bestuur van de kerk hield Josephine van Dorth zich – als vrouw in een tijd en milieu van mannen – niet bezig. Dat liet zij over aan broer Theodoor, een man met een zwakke gezondheid, die bovendien leed aan een merkwaardige combinatie van besluiteloosheid en veeleisendheid. De zeer langzaam vorderende bouw, omdat er herhaaldelijk materiaal ontbrak en de opzichter niet voor zijn taak berekend was, deed de gesteld-

11 Over de rol van Pierre Cuypers bij de bouw van Wientjesvoort heeft lange tijd twijfel bestaan. In het minuut-contract tussen hem en Josephine van Dorth aangaande de bouw van de kerk van Kranenburg, d.d. 5 jan. 1856, wordt de rol van Cuypers duidelijk gemaakt. (PAV, Kombinatiemap)

12 Bijv.: GA, AH Sevenaer, inv.nr. 2308, I. van Nispen-Hoevel aan J. van Nispen, 15 en 17 nov. 1865.

heid van de baron weinig goed. Brief na brief ging er naar Cuypers in Roermond, die dan weer moest uitleggen dat hij praktisch gezien 'niet eene reis naar Vorden kan doen om eene uur of wat tezamen over een en ander punten te onderhouden'.¹³ De herfst van 1860 en van 1861 zagen de baron noodgedwongen naar Duitsland afreizen om te kuren in de baden, terwijl de kerk nog altijd zonder vloer of ramen stond. In november 1862 ontving Theodoor voor het eerst het sacrament van de ziekenzalving, maar het mocht niet baten. Josephine, die trouw voor hem zorgde, raakte ten einde raad, zozeer dat broer Gijsbert uit Arnhem haar in oktober 1863 adviseerde om twee liefdezusters in huis te nemen voor de verzorging. 'Denk niet dat het zeurkousen zijn. Ik weet te goed dat zulke bij Theodoor niet zouden passen. Het zijn resolute mensen, waarvan gij bepaald veel genoeg en troost zult hebben.'¹⁴ Het was echter te laat: na nogmaals bediend te zijn op 25 november 1863 overleed Theodoor van Dorth diezelfde dag.

Het is zeker ten dele in het licht van zijn ziekte en zorgen dat men Theodoors optreden als kerkmeester moet zien. Vanaf de oprichting van de parochie in maart 1855 was hij penningmeester geweest, met pastoor Duser O.F.M. en boer B. Ringelenberg als medebestuurders. Toen de nieuwe pastoor, pater De Bruin O.F.M., bij zijn komst in januari 1861 moest concluderen dat Ringelenberg niet meer goed functioneerde, vond hij 'de baron kerkmeester' tegenover zich. Deze was de boer nogal genegen en hield tegen de wens van de pastoor en zelfs van de bisschop vol, dat Ringelenberg niet vervangen maar op de eerste plaats moest worden voorgedragen voor een herbenoeming. Mede met het oog op de gezondheid van Van Dorth vreesde pastoor De Bruin voor een slechte indruk op de baron wanneer Ringelenberg ontslagen zou worden; het zou de baron fataal kunnen worden, en deze had er zelf al op gezinspeeld dat 'in dit geval dan nog [...] de grootste belangen der kerk zouden worden verwaarloosd'.¹⁵ Ringelenberg bleef dus en volgde zijn beschermheer in 1863 zelfs op als penningmeester. Of Theodoor van Dorth werkelijk zijn steun aan de kerk zou hebben ingetrokken is de vraag; feit is, dat hij voor zijn dood nog beschikkingen maakte voor de bouw van een katholiek kerkje in Ruurlo, dat in 1869-1870 tot stand kwam. Een familiewapen en een opschrift in de westmuur herinneren nog aan hem als de stichter. Volgens de overlevering had men het legaat overigens te ruim ingeschat en moesten sommige kerkmeubels worden teruggestuurd naar de fabrikant.

Met de dood van Theodoor kwam er voorlopig een einde aan de traditie van Dorthen als kerkmeesters van de Vordense katholieke gemeenschap. Zoals gezegd hield Zeno zich vanaf zijn eerste dag op 't Medler verre van de kerk, zowel bestuurlijk als financieel. Sterker nog, zijn zoon memoreerde later dat toen in september 1867 'het feest van de kerkwijding bij mijne tante op Wientjesvoort is gevierd,

Grafkapel van het echtpaar Dorth-Hacfort en hun nakomelingen, op het katholiek kerkhof van Vorden. (Foto R.E. van Engen)

13 PAV, Kombinatiemap, P. Cuypers aan Th. van Dorth, 2 maart 1860.

14 HCO, AH Gnadenthal, Akten Nr. 95, G. van Dorth aan J. van Dorth, 29 okt. 1863.

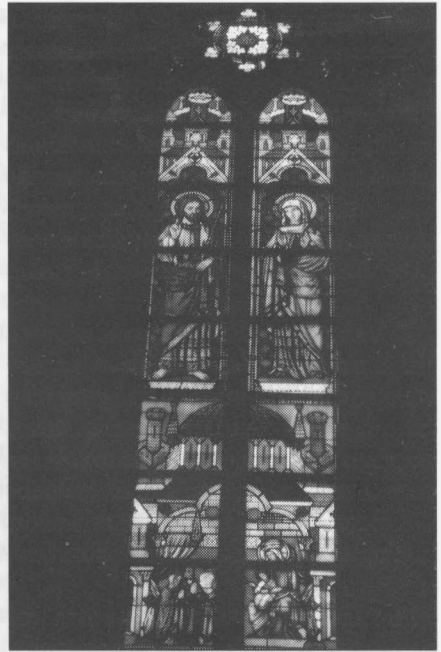
15 HUA, Archief Aartsbisdom Utrecht, inv.nr. 1196, J. de Bruin aan N.N., 15 maart 1862.

wij hieraan geen part of deel hebben gehad'.¹⁶ In zijn bijna veertig jaren op 't Medler beperkte de bijdrage van Zeno van Dorth zich tot het oprichten van een grafkapel voor zichzelf, zijn vrouw en hun nakomelingen op de begraafplaats die zijn vader destijds had laten aanleggen; het is niet zonder betekenis dat die kapel op enige afstand staat van het graf van zijn ouders en de daarnaast gelegen graven van zijn broer en zusters van Wientjesvoort en van 't Zelle. Aan de kerkelijke patronage van de familie Van Dorth tot Medler kwam echter nog niet meteen een einde. Behalve door de oude legaten ten gunste van de kerk en armen van verschillende plaatsen, werd er nog altijd steun verleend door freule Josephine. In 1881 stichtte zij een katholieke lagere school op de Kranenburg in Vorden, enkele jaren later gevolgd door een bijkerk (kosten fl. 10.000,-) ten behoeve van de kleine katholieke gemeenschap van Lochem. De kerk werd ingewijd in 1887 en onder de bescherming gesteld van haar eigen patroonheilige, St. Joseph.

Zelf was Josephine van Dorth het jaar daarvoor reeds overleden, op 26 april 1886, bijna 86 jaar oud. Haar gezondheidstoestand had haar sinds 1883 niet meer toegestaan om 'haar kerk' te bezoeken; daarom had de aartsbisschop toestemming gegeven om een huiskapel te vestigen op de Wientjesvoort. Om toch alle aandacht te geven aan de dood van de hoogbejaarde freule, die de laatste jaren zo teruggetrokken had geleefd, werd aan onderwijzer Simons van 'haar school' opdracht gegeven om een treurzang te maken en een optocht met de kinderen te organiseren.¹⁷ De freule had haar medegelovigen in elk geval niet vergeten. Haar testament, dat in de loop der jaren nogal eens gewijzigd was vanwege de brouilles in de familie, telde legaten aan alle katholieke gemeenschappen waarmee de familie zich in de afgelopen zestig jaar verbonden had gevoeld: Vorden-Lochem, Keijenburg, Hengelo, Ruurlo en Borculo, maar ook Zutphen, jaargelden met een totaal van ruim fl. 1.800,- (haar erfenis werd op bijna fl. 200.000,- getaxeerd). Verrassend ten slotte, juist omdat ze het lokale perspectief voor het eerst in de familiegeschiedenis overstijgen, zijn twee jaargelden van fl. 50,- aan de aartsbisschop van Utrecht, ten behoeve van het godsdienstig onderwijs en van arme studenten.

Conclusie

De traditionele banden van de landadel met de boerenbevolking, het katholiek herstel na 1795 en vooral na 1853, maar ook de familietraditie, het persoonlijk fortuin, de zorg voor kinderen en het karakter van de baron of barones, het zijn allemaal factoren die mede bepaalden of en hoe de adellijke patronage gestalte kreeg. Aldus kon het optreden van de bazige Zeno, nieuw in de gemeenschap, financieel afhankelijk van zijn ouders en verantwoordelijk voor zes kinderen, heel anders aflopen dan dat van de wéldoende Josephine, die de rol van haar vader voort kon zetten in haar geboortedorp, over voldoende geld beschikte en bovendien geen kinderen had. Het *kon* anders lopen maar het *moest* niet. Wat zeker zo bepalend was voor het verloop, was de persoonlijke beleving van enerzijds het adelsethos, de plicht naar de eigen mensen, en anderzijds het geloof, de liefde tot God en de naaste, vooral de medegelovigen. Het maakte een

Gebrandschilderde afbeelding van Josephine, Judith en Theodoor van Dorth, neergelield in gebed, in de kerk van Kranenburg. (Foto Museum voor Heiligenbeelden, Kranenburg)

¹⁶ HUA, Collectie Rijsenburg, inv.nr. 1303, Z. van Dorth aan J. Hofman, 15 aug. 1909.

¹⁷ GA, AF Van Hugenpoth tot Aerd, inv.nr. 84. De tekst van de treurzang is helaas niet teruggevonden.

groot verschil of de kerk in de eerste plaats werd gezien als een plaats waar de boer zijn pet afnam voor de baron, of waar de baron zijn hoed afnam voor God. In zoverre het kerkelijk gezag een (geloofs)beeld is van de goddelijke orde, kan veel afgeleid worden van de wijze waarop de Dorthen met hun geestelijken omgingen. Pastoor Berendsen werd door Zeno getolereerd als het wettelijk gezag, maar verder zoveel mogelijk op afstand gehouden, terwijl pastoor Reigers op 't Zelle welkom werd geheten als een vriend des huizes. Misschien zelfs meer dan het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie heeft het bestuursreglement van 1834 de oude feudale verhouding tussen kasteel en kerk aan het licht gebracht en ten gronde gewijzigd. Aan de Kerk kwam voortaan de eigendom van haar gebouwen toe, aan de pastoor de leiding van de gemeenschap en aan de bisschop de benoeming van het kerkbestuur. Al bleef de adel nog lang invloedrijk door zijn sociale positie en materiële ondersteuning, de 'alleenheerschap' van een Zeno van Dorth was niet langer mogelijk en zelfs de weerspanning van een Theodoor van Dorth tegen pastoor en bisschop niet meer vanzelfsprekend. Heersen kon de adel alleen nog maar door te dienen, door weldoen, en dan werden inscripties in kelken en familiewapens boven kerkdeuren graag gezien, in dankbare herinnering.